

summarized that on the basis of complex social and legal analysis of the freedom of conscience the following conclusion can be drawn, that the most important aspects of freedom of conscience is social, philosophical and legal.

Social and philosophical aspects are theoretical basis of the analysis of freedom of conscience. Legal aspect allows to consider with the assistance of the essence and specificity of the notion of freedom of conscience and analyze the existing legal guarantees of believers, irreligious and atheists, and also perspectives of further development of these guarantees. The efficiency of such type of research allows to consider social and philosophical as well as legal aspect as the most essential in the theoretical analysis of freedom of conscience. However, social research of freedom of conscience is incomplete without taking into consideration those historical changes, that the mentioned phenomenon experienced on its way of progress.

Key words: *freedom of conscience, the legal aspect of justice, the economic aspect, the moral, ethical dimension, religion, philosophical category epistemological aspect, the social aspect.*

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

УДК: 347.672(438)/1918-1939 pp./

О. Б. Онишко

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН СПАДКУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЯХ ЗАХІДНИХ ВОЄВОДСТВ ПОЛЬЩІ (1918–1939 pp.)

Розглянуто правове регулювання спадкових відносин на територіях західних воєводств Польщі у міжвоєнний період. Визначено характерні риси предмета спадщини, підстави набуття спадщини, умови позбавлення спадщини та наслідки відмови від спадщини. Особливістю регулювання спадкових відносин було призначення куратора чи опікуна над спадковим майном, доки спадкоємець набуде прав власника. Важливим елементом регулювання спадкових відносин є визначення в законі переліку зобов'язань спадкодавця, які надалі переходили на спадкоємця (наприклад, зобов'язання з утримання неповнолітніх, виділення зі спадкового майна коштів на поховання тощо).

Ключові слова: *спадкові відносини, спадкодавець, спадкоємець, відкриття спадщини, заповіт, відмова від спадщини, договір спадкування.*

Постановка проблеми. Спадкові відносини на територіях західних воєводств Польщі, що охоплювали: Познаньське, Поморське і Сілезьке воєводства, які до утворення II Речі Посполитої знаходилися під пануванням Пруссії [1, с. 425], провадилися за нормами Німецько-

го цивільного кодексу 1896 р. та польських законів, прийнятих після 1918 р. Окремі види зобов'язань щодо спадкування, зокрема укладення договору спадкування, права та обов'язки сторін за таким договором регулювалися у тогочасній Польщі ще й нормами Зобов'язального кодексу 1933 р., який набрав чинності 1934 року. Враховуючи розмаїття законодавства, наявний у міжвоєнний період партикуляризм щодо чинності різних нормативно-правових актів у сфері спадкових відносин унеможлилював ефективну їх реалізацію не лише на територіях західних воєводств, а й у Польщі загалом.

Стан дослідження. Наукові здобутки з цієї проблеми досліджено у працях відомих польських правників кінця XIX – початку XX століття, які займалися питаннями формування цивільного права загалом і спадкового права зокрема в умовах виникнення та розбудови нової тоді Польської держави – Другої Речі Посполитої зокрема: В. Абрахам, Ф. Бердовський, Ф. Золл, С. Голуб, Х. Конік, Е. Маргуліс, С. Самолевіч й ін. Це були відомі польські науковці у сфері цивільного права, більшість із яких були членами кодифікаційної комісії Польщі щодо створення єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у сфері регулювання цивільно-правових відносин. Варто згадати й українських правників тієї епохи: С. Дністрянського, К. Левицького, С. Федака, М. Шухевича. У сучасний період, частково, цієї тематики торкалися у своїх наукових дослідженнях: І. Й. Бойко, В. В. Гомонай, М. В. Гримич, В. С. Макарчук, Б. М. Ринажевський, Н. Я. Рудий, а також польські історики права, такі як: З. Зажицкі, К. Суйка-Зелінська, С. Плаза й ін.

Мета статті – охарактеризувати, що становило предмет спадкування, права та обов'язки спадкодавця і спадкоємців, умови позбавлення спадщини, правові наслідки відмови від спадщини, суб'єктів спорядження опису спадкового майна, межі відповідальності спадкоємця за спадкові зобов'язання на територіях західних воєводств Польщі (1918–1939 рр.).

Виклад основних положень. У всіх чинних на території Польщі нормативно-правових актах існувало два види спадкування: за законом і за заповітом.

Німецький цивільний кодекс визначав, що спадкування за законом наставало у разі: 1) відсутності заповіту; 2) смерті спадкоємця до відкриття спадщини; 3) визнання судом спадкоємця негідним спадщини; 4) відмови від спадщини; 5) відсутності дозволу місцевої влади на отримання спадщини [2, с. 128–130].

У разі смерті спадкоємця після відкриття спадщини права на спадщину переходили до його родичів. Спадкодавець міг виключити

спадкоємця по закону зі заповіту, визначивши іншого спадкоємця, або, розподіливши спадщину між тими спадкоємцями, що залишилися.

Предметом спадкування було майно чи майнові права спадкодавця. Немайнові права втрачалися зі смертю спадкодавця, однак із окремими винятками. Так, наприклад утрачалося право на участь у спілці, якщо інше не було вказане у статуті.

Спадкування за заповітом ґрунтувалося на відносинах спорідненості, шлюбу і, зрештою, громадянської приналежності. Смерть спадкодавця або визнання його померлим і було моментом відкриття спадщини.

Предметом спадщини була власність і права спадкодавця у господарській сфері. Однак були винятки. Так, одні права припинялися зі смертю спадкодавця (наприклад, членство у спілці), а інші – переходили до спадкоємців (скажімо, відшкодування моральної шкоди за смерть спадкодавця, перешкоджання заручинам, тощо) [3, с. 74]. Спадкові відносини сторін здебільшого залежали від їх волевиявлення. Успадкувати можна права на володіння власністю, майновими патентами, зразками та товарними знаками, авторське право. Не були предметом спадщини права, які спадкоємець, унаслідок смерті спадкодавця, набував від третіх осіб (наприклад, рента вдови, страхівка, відшкодування внаслідок убивства спадкодавця). Якщо вартість спадкового майна перевищувала 5 000 злотих, то спадкоємець повинен був отримати дозвіл місцевої влади для отримання спадщини [4, с. 2153].

Спадкоємець міг бути позбавлений спадщини у разі вчинення ним дій, які суперечили «добрим звичаям», а саме: визнаний винним у смерті спадкодавця, або позбавив останнього дієздатності; умисно спричинив неправомірне волевиявлення спадкодавця на власну користь протиправним способом; правомірне розпорядження останньої волі спадкодавця приховане спадкоємцем, підроблене чи перероблене [5, с. 280–284]. Цікавим є те, що законодавець визначав, що останні дві умови є несуттєвими у разі, коли спадкодавець пробачав негідні дії спадкоємця.

Спадкоємцем могла бути особа, яка існувала у момент відкриття спадщини. Виняток становили ненароджені, але зачаті діти, а також, якщо спадкодавець заснував товариство, а його державна реєрація відбулася після смерті спадкодавця. Набуття спадщини відбувалося автоматично зі смертю спадкодавця, якщо останній після відкриття спадщини не відмовився від неї. Відтак поняття «нічийної спадщини» (лат. – *hereditas iacens*) у німецькій правовій доктрині не існувало.

Якщо розмір спадщини перевищував 5 000 злотих, юридична особа як спадкоємець повинна отримати дозвіл місцевої влади на спадщину.

Спадкоємець міг бути позбавлений спадщини, якщо виявлено, що він вчинив певні порушення стосовно спадкодавця, які суперечили «добрим звичаям». Отож негідними спадщини вважалися особи, які: 1) були винні у смерті спадкодавця, вчинили замах на його життя, що призвело до недієздатності останнього; 2) умисно перешкоджали спадкодавцю у написанні чи припиненні дії розпорядження останньої волі; 3) підступом або погрозами змусили спадкодавця до написання заповіту; 4) підробили, переробили, пошкодили чи приховали заповіт спадкодавця (ст.ст. 187, 189 Кримінального кодексу Польщі) [6].

Не позбавлялися спадщини особи, якщо підступ, погрози щодо спадкодавця чи підробка заповіту не мали юридичних наслідків і спадкодавець пробачив винного.

Спадкування за законом провадилися за класичною схемою: спадкоємцями першої черги були діти спадкодавця, друга черга у спадкуванні належала батькам спадкодавця [7, с. 220]. Якщо один із батьків помер, то його частка належала його нащадкам. У разі відсутності нащадків частина спадку переходила до другого з подружжя. Спадкоємцями третьої черги були дідусі та бабусі спадкодавця та їх нащадки. П'ята черга спадкоємців – прадіди й прабабусі та їх нащадки, в разі чого померлі родичі на їх нащадки спадкоємцями не були. Якщо прадідусі та прабабусі померли, то спадкоємцем був їх нащадок, який мав із спадкодавцем хороші взаємини.

На територіях західних воєводств Польщі існувало і таке поняття, як відмова від спадщини. Відтак спадкоємець мав право відмовитися від спадщини протягом шести тижнів після оголошення розпорядження останньої волі спадкодавця. Однак були винятки щодо спадкодавців і спадкоємців, які проживали поза межами держави і з моменту, коли спадкоємець довідався про визнання його у такому правовому статусі. У такому разі термін мали продовжити до шести місяців [8, с. 157–159]. Право відмови від спадщини було предметом спадкування і нащадки спадкоємця не могли оскаржувати рішення свого родича про відмову від спадщини.

На строк, який передбачався для прийняття спадщини, спадкодавець встановлював куратора спадкового майна, який називався тимчасовим спадкоємцем. Якщо тимчасовий спадкоємець прийняв спадщину, а надалі відмовився від неї, то його дії характеризувалися як право – чини без уповноважень [9, с. 64].

Усі його подальші правочини щодо розпорядження спадковим майном не мали законної сили. Однак з метою охорони інтересів спадкового майна та третіх осіб існували винятки щодо окремих правочинів. Так, наприклад виплату спадкових претензій (боргів) повинен

здійснити тимчасовий спадкоємець, навіть у разі його відмови від спадщини.

Відмова від спадщини оформлялася нотаріально і надсилалася до відповідного місцевого спадкового суду. Відмова від спадщини допускалася і через представника, чий повноваження теж оформлялися нотаріальним актом. Позбавлені дієздатності особи мали право відмовитися від спадщини лише через своїх законних представників і за наявності рішення суду опіки.

Спадкоємець мав право прийняти або відмовитися від спадщини загалом, а не в окремих її частинах. Виняток становили способи набуття спадщини: за законом, за заповітом, та за договором спадкування. Якщо укладено кілька заповітів або договорів спадкування, між одними й тими ж спадкоємцем і спадкодавцем, то це входило в одну групу правовідносин. Отож спадкоємець мав право прийняти договір спадкування і відмовитися від заповіту. Натомість, якщо кілька частин спадщини містилися в одному заповіті, то спадкоємець або приймав його, або відмовлявся.

Однак прийняття спадщини не вимагало особливої форми і складення жодних додаткових актів, а могло відбутися навіть шляхом учинення конклюдентних дій.

Доки спадкоємець не прийняв спадщину, право опіки над спадковим майном належало Гродському місцевому суду*, і розміри опіки також встановлював суд. Так, суд міг винести рішення про опечатання спадкового майна, покладення грошового еквіваленту спадщини на депозит, забезпечити умови зберігання у банку коштовностей та цінних паперів, складення опису предметів спадщини, а також установа куратора спадщини [10, с. 50–52]. Куратор здійснював правочини відповідно до норм Зобов'язального кодексу Польщі, а саме розділу «Про опіку і піклування». Відносини куратора щодо спадщини припинялися згідно з рішенням Спадкового суду. Якщо спадкодавцем була зачата, але ненароджена особа, Суд опіки встановлював куратора для

* До 1929 р. у Польщі не було єдиної організації системи правосуддя. В окремих місцевостях діяли суди, які керувалися різними законодавчими нормами відповідно до чинних нормативно-правових актів. У 1919 р. через уніфікацію судової системи створено Верховний суд, а 1 січня 1929 р. – і суди загальної юрисдикції. То були так звані Гродські суди (як суди I інстанції, які вирішували дрібні справи), Округні суди (як суди I інстанції вирішували справи, які становили більш резонансне значення для суспільства) і Апеляційні суди (розглядали апеляційні скарги як суди II інстанції). Також у Гродських судах створені окремі відділи, які розглядали справи неповнолітніх [1, с. 488–489; 496–501].

ненародженого спадкодавця, і не обов'язково, щоб функції куратора спадщини і куратора ненародженого спадкодавця виконувала одна особа.

У разі відсутності заповіту чи спадкового договору спадкування провадилося відповідно до закону, і, якщо протягом шести тижнів не зголосився спадкоємець чи Спадковий суд не знайшов такого, то спадщина переходила до Скарбу Держви. Спадкодавець міг відмовитися від заспокоєння спадкових претензій кредиторів, якщо з моменту прийняття спадщини не пройшло трьох місяців.

Прерогативою для спадкоємців було те, що із прийняттям спадщини вони не набували боргових зобов'язань спадкодавця, а лише зобов'язань, які стосувалися спадкового майна. До спадкових зобов'язань належали:

1. Зобов'язання спадкодавця, які не були припинені під час його життя;

2. Зобов'язання спадкодавця, які виникали у разі відкриття спадщини, а саме:

– записи, надання уповноважень для вчинення правочинів;

– правові розпорядження, чинні протягом 30 днів після оголошення спадщини (наприклад, розпорядження для подружжя, яке залишилося, про надання дозволу для проживання в помешканні родичів спадкодавця);

– обов'язок надання утримання матері ще ненародженого спадкоємця;

– кошти на поховання;

– кошти на оголошення спадкодавця померлим.

3. Зобов'язання, які виникали з урегулюванням справ щодо особи, яка розпоряджалася спадщиною (куратор спадку, виконавець заповіту, розпорядник спадковим майном, обраний на конкурсній основі, тимчасовий спадкоємець або попередньо призначений спадкоємець) [4, с. 2154].

4. Зобов'язання, пов'язані з особистими та майновими правами, які належать до спадщини (наприклад, обов'язок виплати матеріальної шкоди, завдані тваринами, податковими виплатами й ін.).

5. Кошти, витрачені на відкриття спадщини, опечатання чи зняття з депозиту спадкового майна.

У Німецькому цивільному кодексі існувало поняття «спорядження опису спадкового майна». Такий опис міг провадитися за ініціативою спадкоємця або на вимогу Спадкового суду, який своїм рішенням установлював термін виконання – від одного до трьох місяців, з дня отримання спадкоємцем рішення суду [8, с. 220]. Термін міг бути

продовжений, після закінчення попереднього терміну – встановлений новий. За опис спадкового майна відповідав спадкодавець або суд. В обох випадках вони визначали нотаріусів для вчинення вказаних нотаріальних дій. Зміст опису спадкового майна містив перелік усіх особистих і майнових прав і зобов'язань, які належали до спадку в момент його відкриття з оцінкою їх вартості.

Кожен зі спадкових кредиторів мав право вимагати від спадкоємця скласти присягу у суді щодо включення до опису спадкового майна усього наявного майна. У разі небажання скласти таку присягу, повторно явитися до суду для складення такої присяги, спадкоємець потрапляв у необмежену боргову кабалу щодо спадкового кредитора, який вимагав складення присяги [7, с. 228].

Основними засобами обмеження відповідальності спадкоємця, за спадкові зобов'язання, були розпорядження спадковим майном й оголошення конкурсу на розпорядження спадщиною. Вказівки щодо призначення особи розпорядником спадщини міг залишити спадкодавець, якщо не потрапив у боргову кабалу власних кредиторів. Визначення розпорядника спадщини можна домагатися лише протягом двох років, після відкриття спадщини. Його встановлював Спадковий суд, рішення якого оголошувалося публічно.

До визначення розпорядника відповідальність за цілісність спадкового майна ніс спадкоємець. Після призначення розпорядника спадщиною спадкоємець не мав жодних прав на розпорядження спадковим майном чи окремими його частинами, і всі розпорядження, видані ним, вважалися неактуальними. Припинення розпорядження спадщиною відбувалося тоді, коли всі претензії кредиторів були задоволені. Після цього усе спадкове майно, яке після цього залишилося, видавалося спадкоємцю.

Відкриття торгів щодо продажу спадкового майна провадилося у разі, коли його кількість не була достатньою для задоволення вимог кредиторів. Банкрутство спадщини могли оголосити навіть, коли спадкоємець мав можливість його викупити [14].

Спадщина, яка переходила до кількох спадкоємців, становила спільну сумісну власність. Кожен співвласник мав право розпоряджатися своєю частиною спадкового майна, зокрема продавати чи давати в оренду, однак здійснював це лише у формі нотаріального акта. У разі продажу інші співвласники були наділені першочерговим правом купівлі.

Кожен спадкоємець міг вимагати виділення його частки майна з цілої спадщини, якщо інше не заборонялося законом або розпорядженням останньої волі спадкодавця [7, с. 318–322]. Відтак право

на виділення частини спадщини могло переноситися на певний час, з огляду на певні обставини (наприклад, народження іншого спадкоємця).

Спадкодавець не міг змусити спадкоємців чекати поділу спадщини більше ніж 30 років. Така норма припиняла свою дію і через смерть одного зі співвласників спадкового майна. Поділ спадщини був також можливий і внаслідок укладення договору між спадкоємцями. Укладенню такої угоди передувала виплата боргів спадкодавця і навіть у разі недосягнення згоди між спадкоємцями, про поділ спадщини, таке рішення ухвалювалося у судовому порядку за позовом одного зі спадкоємців [5, с. 287–288].

Після отримання спадщини Спадковий суд надавав спадкоємцеві свідоцтво державного зразка на право володіння спадковим майном, яке містило: прізвище спадкодавця, обсяг спадкового майна чи його частини, обмеження прав спадкоємця щодо спадщини, якщо це пов'язано зі встановленням наступного спадкоємця чи виконавця заповіту. Таке свідоцтво видавалося на вимогу: спадкоємця, спадкового кредитора, виконавця заповіту, розпорядника спадковим майном або розпорядника майном, який визначився внаслідок оголошення конкурсу.

Висновки. З огляду на зазначене, доцільно наголосити, що спадкові відносини у західних воєводствах Польщі у міжвоєнний період характеризувалися деталізацією правових випадків за наявності настання тих або інших обставин під час: набуття та відмови від спадщини, наявності кількох спадкоємців, виплати боргових зобов'язань спадкодавця, визначення розпорядника спадщиною чи виконавця заповіту, складення опису спадкового майна чи інших спадкових наслідків. Багато норм Німецького цивільного кодексу стосувалися задоволення прав і законних інтересів спадкових кредиторів. Важливим критерієм захисту прав учасників спадкових відносин було й функціонування на колишніх німецьких територіях Спадкового суду, який вирішував питання і щодо пошуку спадкоємців, і видавав свідоцтво на володіння спадковим майном. Надалі, після уніфікації судової системи у Другій Речі Посполитій, Спадкові суди перестали функціонувати й усі питання, що стосувалися спадкових відносин, вирішували суди загальної юрисдикції – Гродські місцеві суди.

1. Bardah J. Historia państwa i prawa polskiego / J. Bardah, B. Leśnodorski, M. Pietrzak. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. – 654 s.

2. Бернгефт Ф. Гражданское право Германии / Ф. Бернгефт, И. Колер. – С.-Петербург, 1910. – 425 с.

3. Ohanowicz A. Prawo cywilne b. dzielnicy pruskiej / A. Ohanowicz // Encyklopedia prawa obowiązującego w Polsce. – Cz. 3. – Poznań, 1925. – 180 s.
4. Encyklopedia podręczna prawa prywatnego / pod. red. H. Konika. – Warszawa: Biblioteka polska, 1939. – Zeszyt I–X. – 2728 s.
5. Lisowski Z. Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej / Z. Lisowski. – Poznań: Drukarnia Państwa, 1933. – 720 s.
6. Kodeks karny. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>
7. Marjański A. Ustawy cywilne obowiązujące na Ziemiach Zachodnich. Kodeks cywilny niemiecki. Kodeks zobowiązań. Ustawy związkowe / A. Marjański. – Kraków, 1937. – 435 s.
8. Meyer P. Das Erbrecht des Bürgerlichen Gezetzbuchs für das Deutsche Reich / P. Meyer. – Marburg: Lieferung, 1904. – 328 s.
9. Nagórski Z. Prawo cywilne spadkowe / Z. Nagórski. – Warszawa: Druk. Zakładu Graficznego B. A. Buraty, 1922. – 201 s.
10. Ohanowicz A. Zarys prawa cywilnego byjey dzielnicy pruskiej / A. Ohanowicz. – Poznań: Fiszer i Majewski, 1922. – Cz. 2: Zobowiązania. – 126 s.
11. Prawo upadłościowe. Ustawa Rzeczypospolitel Polskiej z dnia 27 października 1934 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

Онышко О. Б. Правовое регулирование наследственных отношений на территориях западных воеводств Польши (1918–1939 гг.)

Рассмотрено правовое регулирование наследственных отношений на территориях западных воеводств Польши в междувоенный период. Определены характерные черты предмета наследства, основания приобретения наследства, условия лишения наследства и последствия отказа от наследства. Особенностью регулирования наследственных отношений являлось назначение куратора или опекуна над наследством, пока наследник вступит в права наследования. Важным элементом регулирования наследственных отношений было указание в законе перечня обязательств наследодателя, которые в дальнейшем пререходили к наследнику (например, обязательства по содержанию несовершеннолетних, выделение из наследственного имущества средств на погребение и т. п.).

Ключевые слова: наследственные отношения, наследодатель, наследник, открытие наследства, завещание, отказ от наследства, договор наследства.

Onyshko O. B. Legal regulation of inheritance relationships in the wester regions of Poland (1918–1939)

The legal regulation of succession in the Western regions of Poland in the interwar period are considered in the article. Main features of the subject of the legacy, bases of acquiring of legacy, conditions of deprivation of legacy are determined. The peculiarity of regulation of heritable relationship was the appointment of a curator or guardian of heritable property until to the time as the

successor become the owner's rights. An important element for regulating of heritable relationship was determination in law the list of obligations of heridator which went to the successor (for example obligation according to the juvenile maintenance, selection from the inherited property money for burial).

An important fact for the protection of the members of heritable relationship was activity the Probate court in the ex-Germany lands. This court are resolved the question about the searching of the successors in law and are gaved a certificate for hereditary property. After the unification of the judiciary in the Poland the Probate courts are stoped to function and all heritable questions are considered local courts – Grodskiy local courts.

The heir had the right to accept or refuse of the gross estate in whole but not in the separate parts. Exceptions were the ways of heritage receiving: by law, by testament, by inheritance contract. If there is concluded a few testaments or few inheritance contracts between the same grantor and successor that included the one group of relationships.

Key words: inheritance relationships, testator, grantor, successor, heritage opening, testament, refusal of heritage, inheritance contract.

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

УДК 34:322(477)

Ю. Ю. Пайда

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЯК ОБ'ЄКТ РЕГУЛЮВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ НОРМ

Розкрито релігійні правовідносини – складне соціальне явище, що входить до складу релігійної системи як сукупності внутрішньоузгоджених і взаємопов'язаних релігійних норм (приписів), які здійснюють нормативний вплив і регулювання специфічних видів суспільних відносин, об'єднаних у певну внутрішньо узгоджену систему.

Ключові слова: суспільство, суспільні відносини, релігійний комплекс, соціально-нормативне регулювання, правова держава, релігійні правовідносини, релігійні норми, співвідношення релігії і права, внутрішньоцерковна сфера.

Постановка проблеми. Релігійні правовідносини зумовлюються та характеризуються змістом релігійних норм, визначаючи зміст та суть релігійної системи. Релігійні правовідносини – це історично утворена, об'єктивно наявна сукупність внутрішньоузгоджених та взаємопов'язаних соціальних відносин, що врегульовані релігійними нормами (релігійна діяльність релігійних організацій, віруючих, релігійна